

OZAN TORUN • Son Ayakta Kim Geldi?

OZAN TORUN 1984'te İstanbul'da doğdu. 2003'te Saint Benoît Fransız Lisesi'ni bitirdi. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Antropoloji Bölümü'nde lisans, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2020 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı'nda "Türkiye'de At Yarışlarının Tarihi ve Etnografisi" başlıklı teziyle doktora çalışmasını tamamladı. 2009-2014 yılları arasında Tarih Vakfı'nda, başta kurum tarihi çalışmaları olmak üzere, çeşitli projelerin araştırma ve koordinasyonunda görev aldı. 2014'ten bu yana Kültür Bilincini Geliştirme Vakfı bünyesinde kültürel miras, yerel tarih ve sözlü tarih alanlarında yürütülen projelerin sorumluluğunu üstlenmektedir.

İletişim Yayınları 3021 • Araştırma-İnceleme Dizisi 496

ISBN-13: 978-975-05-3113-2

© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2021, İstanbul

EDITÖR Tamıl Bora

YAYINA HAZIRLAYAN İrfan Eroğlu

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Türkiye Jokey Kulübü Fotoğraf Arşivi

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11

Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

OZAN TORUN

Son Ayakta Kim Geldi?

Türkiye'de At Yarışlarının Tarihi

Görüp yazmayanlara,
yazıp çıkaranlara,
ve hep beşte kalanlara...

İÇİNDEKİLER

KOŞU BAŞLARKEN: OYUNLAR, İNSANLAR VE ATLAR	11
---	----

BİRİNCİ BÖLÜM

BATILI TATLAR, ASKERİ İHTİYAÇLAR: OSMANLILARIN İLK YARIŞ VE BAHİS DENEYİMLERİ	19
İzmir ve çevresindeki ilk düzenli yarışlar	20
Kâğıthane yarışları ve Dersaadet Jokey Kulübü Cemiyet-i Sipahiye	33
Samsun yarışları	39
Osmanlı Jokey Kulübü	41
İslah-ı Nesl-i Feres Cemiyeti ve Sipahi Ocağı	44
İşgal yıllarında at yarışları	53

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNDE YÜZYILLIK BİR KOŞUNUN İLK VİRAJİ (1920-1948)	59
Milli Mücadele'den Yüksek Yarış ve İslah Encümeni'ne: Yeni rejimin ilk yarışçılık deneyimleri	63
Devlet eliyle yarışlar ve bahisler: Yüksek Yarış ve İslah Encümeni Dönemi	74
<i>Bir kalkınma ve propaganda aracı: At yarışlarına devletin gözünden bakmak</i>	75
<i>Önce tarım, sonra yarış: Yetiştiricilikte çağdaş yöntemlere geçiş</i>	75
<i>Yarışlarda devletin temsili: Güç, gurur ve meşruiyet gösterileri</i>	91
<i>Yarış programlarında örtülü propaganda: Kimliklendirilmiş koşular</i>	106
Yeni bir oyun, yeni deneyimler: At yarışlarına toplumun gözünden bakmak	119
<i>Kamusal alanda buluşmalar: Yeni bir eğlence ve sosyalleşme biçimi</i>	121

<i>Dörtünela koşan umutlar: Cumhuriyet'in bahis oyunu</i>	138
Talih kuřunu piyangođa değil, ganyanda aramak	139
Erken Cumhuriyet yıllarının oyunları, oyuncularını ve oyunbozanları.....	152

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİZGİNLER EL DEęİŐTİRİYOR, KOŞU SÜRATLENİYOR (1948-1968)	175
Türkiye Jokey Kulübü'nün (TJK) kuruluşu: Sorunlar, ihtiyaçlar, hedefler	176
Starttan geç çıkıp grubu yakalamak: TJK'nın atılım dönemi	186
Yüzyılın ortasında oyunlar ve oyuncular	201
<i>Yeni dönemin girişimcileri ve tüketicileri</i>	202
<i>Oyuncular çeřitleniyor: Eski kentliler, yeni göçmenler</i>	203
<i>Kentte ilgi çekici bir yer: Hipodrom</i>	206
<i>Trenden dört tekerleęe geçiş</i>	208
<i>Yarışlara yeni rakip: Futbol ve Spor Toto</i>	211
<i>Oyunun eksiklerine raęmen havuzda biriken para büyüyor</i>	213
<i>Seyretmedięi yarışa bahis oynayanlar, bahis oynamak için Őehir deęiřtirenler</i>	216
<i>Oyunbozanlık emareleri: Doping ve yarış hileleri</i>	221
<i>Uyanık bir girişimci sınıfı: Karaborsacılar</i>	225
<i>Güneyden katılan yeni oyuncular</i>	227
<i>Oyunun deęiřmeyen yönü: Yarışlarda siyaset ve sembolizm</i>	231
<i>"Yüzyılın ortası" geride kalırken</i>	235

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OYUN KÜLTÜRÜNDE BİRİNCİ DEVRİM: ALTILI GANYAN (1968)	241
Bilet koparmaktan, kupon doldurmaya	249
Gazetecilikte yeni bir alan: Yarış basını	251
Oyuna eleřtirel bakıřlar: "Sömürü", "günah", "kumar"	255
Kayıt dışının evrimi: Karaborsacılıktan yazıcılığa	264
At yarışları beyazperdede	270
"Dış" kulvardan doldurup gelenler: Serbest piyasa ve yüksek enflasyon	279

BEŐİNCİ BÖLÜM

OYUN KÜLTÜRÜNDE İKİNCİ DEVRİM: YARIŞLAR NAKLEN TELEVİZYONDA (1992)	287
"Bağırmayın atlar sizi duymaz"	296
Sesin büyüsü: Spikerlik kurumunun dönüşümü	304
Oyunun parlayan "markası": Gazi Koşusu	309

"... jokeyi Halis Karataş'la kazanıyor!"	315
Beyazperdeye geri dönüş: <i>Bizim İçin Şampiyon</i>	324
Yeni binyılda "tıklanan atlar", "e-oyuncular", "online yazıcılar"	328

ALTINCI BÖLÜM

SON DÜZLÜKTE OYUNA ETNOGRAFİK BAKIŞ:

OYUNCUNUN BİR GÜNÜ	343
---------------------------------	-----

Hipodromda bir gün	346
--------------------------	-----

Ganyan bayiinde bir gün	359
-------------------------------	-----

Oyunsuz bir gün	372
-----------------------	-----

GÜN BATARKEN: EVLERE VE AHIRLARA DÖNÜŞ	381
---	-----

<i>KAYNAKÇA</i>	391
-----------------------	-----

<i>DİZİN</i>	425
--------------------	-----

KOŞU BAŞLARKEN: OYUNLAR, İNSANLAR VE ATLAR

Elinizdeki bu kitap, Cumhuriyet Türkiye'sinde at yarışlarının ve müşterek bahislerin tarihini, etnografik bir bakışla ele almaya çalışan bir araştırmaya dayanıyor. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı çatısı altında hazırlanmış bir doktora tezi olsa da, araştırmada aslında elden geldiğince sosyal antropolojinin temel araştırma yöntemlerinden yararlandı. Bu yöntem tercihinin altında, araştırmacının bir antropolog olmasının elbette payı büyük. Ancak bu tercihin esas nedeni, çalışmanın at yarışları tarihini yetiştiriciler, at sahipleri veya Türkiye Jokey Kulübü (TJK) gibi “yukarıdakiler” üzerinden değil, bugüne kadar isimleri çok duyulmamış, haklarında pek araştırma yapılmamış, belki de göz ardı edilmiş olan yarışseverler ya da burada anılan isimleriyle “oyuncular” üzerinden ele alması. Başka deyişle, at yarış oyuncularının bir asırdır tecrübe ettiği ve kuşaktan kuşağa aktardığı oyunla ilgili geleneklere, ritüel, inanış, eylem ve söylemlere odaklanmış bir çalışma bu. Atların değil, fakat onlara tutkuyla bağlı insanların aracılığıyla, Cumhuriyet dönemi toplumsal tarihine farklı bir bakış arayışı belki de.

At yarışları, insanın atla bulunduğu en erken dönemlerden bu yana en geniş coğrafyalara kadar yayılan binlerce yıllık bir etkinliktir. En az iki atın, binicileriyle birlikte bir noktadan diğerine tutuştuğu mücadeleyi ifade eder. Temelinde, eldeki atlar içinde hangisinin daha güçlü ve daha hızlı olduğunu tespit etmeye dayanan, bazen bir savaş talimi bazen bir spor ve eğlence aracı bazen de bir iddialaşmadır. Uçsuz bucaksız düzlüklerde başlayan mücadeleler, Eski Yunan ve Roma kentleri geliştikçe önce sınırları belli hipodromlara kayar, ardından Britanya'da yetiştiriciliğe verilen önem yarışlara da yeni kurallar getirir ve oradan dünyaya yayılarak günümüzün evrensel yarışçılık

kültürü ortaya çıkar. Atlar, Antik Çağ'dan 20. yüzyıla kadar iki temel amaç için yarıştırmıştır: savaş talimi ve gösteri. Atlı savaş arabalarının ve süvarilerin cephede belirleyici roller üstlendiği dönemlerde, yarışlarda başarı gösteren atlar, ordularının kritik unsurları olur. En hızlılardan ulaklar ve akıncılar yararlanır, daha yavaş fakat güçlü olanlar erzak ve top arabalarını çeker. Ortada bir düşman olmadığında ise, bu defa bir gösteri için karşı karşıya gelir ve çevredekiilerin beğenisini kazanmaya çalışırlar. Mızraklarını birbirine doğrultmuş iki şövalyenin altında, şehzadenin sünnet düğününde tozu dumana katarken ya da Ben-Hur'un iki tekerlekli arabasını çekerken, aslında bilmeden tribündeki izleyicileri eğlendirmeye çabalarlar. Hele bir de işin içinde bahis varsa, o zaman gösterecekleri performans daha da derin anlamlar taşır.

Günümüzde, kökleri 17. yüzyıl Britanya'sına uzanan kurallarıyla, atlar dünyanın dört bir yanındaki pistlerde koşuyor. Onlara tutkun insanlarsa rüzgârda dalgalanan yelelerini, fal taşı gibi açılmış gözlerini, koştukça şişen damarlarını ve yerden kesilen fulelerini büyük bir heyecanla seyrederken, bir yandan da hangilerinin daha iyi olduğuna dair bahis oynuyorlar. Bahse tutuşmanın tarihi, aşık kemiğinden zar yapan, havanın ne zaman bozacağı ya da düşmanın ne taraftan geleceği üzerine tahminler yürüten, büyücülerini ve şifacılarını el üstünde tutan avcı toplayıcı atalarımıza kadar uzandığına göre, yarışan atlar üzerine de bahis oynanmasına şaşırılmamak lazım. Belki talihe, belki kadere, belki de benliğe karşı bir mücadelenin, arayışın ya da temsilin, başrolünde atların olduğu bir oyuna bürünmüş hâli gibi.

At yarışları ve bahisler, birbirinden ayrı düşünülmesi pek de kolay olmayan iki olgu. Zira yarış, bir grup at arasında hangisinin daha iyi olduğunu ortaya koymaya yarasa da, sonuçta bu kararı verecek veya doğru tahminde bulunacak olan insandır. Atları yarıştıran, onları izlemekten zevk alan, niteliklerini geliştirmeye çalışan, içlerinde en iyi olanı sahiplenen veya başkasına hediye eden insan, pistteki bu mücadeleyi kendisi için de bir oyuna dönüştürür. Ne de olsa, oyun kültürle doğrudan ilişkilidir ve insan yalnızca çocuklukta kişisel gelişim için değil, tüm yaşamı boyunca oyun oynamaya ihtiyaç duyar. Oyun, ona katılmayı tercih eden oyuncu için rahatlama, eğlenme, öğrenme, özgüven, sosyalleşme, kültürleşme gibi kazanımlar sunar. Yetişkin insan, ancak oyun oynayarak gündelik hayatın sıkıntılarından uzaklaşır, bileğinin veya zekâsının gücünü sinama şansını bulur, başka heyecanlar yaşar, yeni insanlarla tanışır, hatta kendini yeniden keşfeder. Önemli olan, insanın beklentilerine uygun olan doğru oyunu seçebilmesidir. Kimi için hızlı giden bir araba, kimi için teatral bir canlandırma, kimi içinse birbirine çarpan iki zar veya dörtmala koşan bir grup at cezbedici ideal oyuncaklar olabilir.

Yarışlara ve bahislere farklı dönem ve kültürlerde çeşitli anlamlar yüklen-

se de, bu çalışma birbirini tamamlayan bu iki olguyu bütüncül bir yetişkin oyunu olarak ele alır. Zira yarışlara sadece estetik bir spor, periyodik bir eğlence ya da ocak söndüren bir kumar olarak bakmak, onun tarihsel ve kültürel pek çok yönünü göz ardı ettiği gibi, ona kendi rızasıyla katılan oyuncuların da paranın ötesindeki deneyim ve kazanımlarını yok sayar. Halbuki bu oyunun, bu bakış açılarının hepsini birden kapsadığı, hatta onlardan çok daha fazlasını barındırdığı ileri sürülebilir. Kısacası, yarışlar ve bahisler, kökleri binlerce yıl öncesine uzanan, insanın düzenlemekten ve katılmaktan keyif aldığı, uygarlık tarihinin en eski oyunlarından biridir. Bu önkabulden hareketle, şunun altını peşinen çizmek gerekiyor: Türkiye’de at yarışlarına ve bahislere ilgi gösterenler için yaygın olarak “yarışsever” tabiri kullanılsa da, bu çalışmada yarışlar ve bahisler bütünsel bir “oyun” olarak ele alındığı için, metin boyunca bu oyuna ilgi gösterenler de basit ve tarafsız bir dille “oyuncu” olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlama at yarışlarına ilgi duyanlar hakkında olumlu veya olumsuz herhangi bir yargı taşımaz.

Yarışların temelde bir oyun olduğu iddiasını destekleyen ilk unsur, ona katılımı ifade ederken başvurulan eylemdir: “ oynamak.” Nitekim at yarışı “ oynanır.” Gündelik hayatta insanlar, karşısındakinin at yarışlarına ilgi duyup duymadığını, katılıp katılmadığını, takip edip etmediğini öğrenmek için, ona at yarışı oynayıp oynamadığını sorar. Halk ağzında yerleşmiş biçimiyle, insanlar at yarışı oynamaya gider, oyunu kurar, oyuna ortak arar, oyunu takip eder, oyunu kazanmaya çalışır... Hatta bu durum halk ağzının ötesine geçmiş ve resmî söylemde de yer etmiştir: TJK kurumsal internet sitesinde, bastırıldığı kuponların arkasında ve bilumum yayın organında da aynı fiili kullanır. Yurttaşları tertip ve ilan ettiği yarışlara “ oynamaya” davet eder. Kurallarını, koşullarını ve ödülleri belirlediği faaliyetleri ise türlü “ oyunlar” olarak tanıtır: “ altılı ganyan oyunu”, “ yedili plase oyunu”, “ çifte bahis oyunu” gibi. At yarışının açıkça bir oyun olduğu, aynı zamanda onun temel kurallarından birinde de dikkat çeker: yetişkin olmayanların oyuna kabul edilmemeleri kuralı. Nitekim resmî bahislerin oynatıldığı ganyan bayilerinin duvarlarında, daima şu uyarıyla karşılaşılır: “ 18 Yaşından Küçüklerin Müşterek Bahis Oynamaları Yasaktır.” Yükleme seçiminin işaret ettiği bu durumla, yalnızca Türkçede değil, aynı zamanda “ bahse girmek” veya “ iddiaya tutuşmak” gibi anlamlar taşıyan söz öbeklerine sahip olup, yine de “ oynamak” fiilinin tercih edildiği Fransızcada, İtalyancada ve Yunancada da rastlamak mümkün.

Dilin ötesinde, yarışları ve bahisleri bir oyun olarak kavramaya katkı sunan diğer yaklaşım ise, Hollandalı tarihçi Johan Huizinga’nın 1938’de yayınlanan *Homo Ludens* adlı eserinde, oyunun kültürle ilişkisi üzerine savunduğu görüşlerdir. Geleneksel olarak oyunun çocuklukla sınırlı görülen ilişkisi-

ni sorgulayan ve yetişkin insanın da oyuna ihtiyaç duyduğunu ve oynadığını, hatta oyunun varlığının insanlığın köklerine kadar uzandığını ileri süren Huizinga, oyunu şöyle tanımlar:

Özgürce razı olunan ama tamamen emredici kurallara uygun olarak belirli zaman ve mekân sınırları içinde gerçekleştirilen, bizzatı bir amaca sahip olan, bir gerilim ve sevinç duygusu ile “alışılmış hayattan”, “başka türlü olmak” bilincinin eşlik ettiği, iradi bir eylem veya faaliyet.¹

Kişinin bilinç ve davranışlarından, etkinliğin zaman ve mekân sınırlarına kadar hayli kapsayıcı sayılabilecek bu tanımlamayı yaparken, tezini Eski Yunan kültüründeki yarışmalara veya mücadelelere, yani *agon*'a dayandırır. Sözlük anlamı “toplanma” veya “toplantı” demek olan *agon*, başlangıçta bir yarışmayı izlemek üzere bir araya gelen seyircileri ifade ederken, zaman içinde genel olarak tüm yarışmaları ve oyunlar içindeki mücadeleleri tanımlar hâle gelmiştir. Spor müsabakaları, güzellik yarışmaları, atış talimleri vb. her türlü mücadele *agon* kapsamına girer. Huizinga'nın tanımladığı oyunun beş temel özelliği vardır: bir boş zaman ve rahatlatma etkinliğidir, belirli bir alan ve zamanla sınırlıdır, kendi disiplini ve kuralları vardır, her oyuncu kendi rızasıyla katılır ve sadece maddi bir kazanç için oynanmaz.

At yarışlarını, Huizinga'nın beceriye ve mücadeleye dayanan bu oyun tanımını içinde düşünmek mümkün. Öyleyse oyunun beş temel kuralını yarışlar üzerinden incelemeye çalışalım. Yarışlar, Cumhuriyet'in ilk yıllarından bugüne, daima halkın boş zamanlarında, başka deyişle tatil günlerinde koşulmuştur. Her ne kadar günümüzde haftanın her günü birden çok kentte yarış düzenlense ve bunların bazıları hafta içi gündüz saatlerinde koşulsun da, geleneksel olarak bu etkinlik 1935'e kadar Cuma, 1935 sonrasında ise Pazar günleri gerçekleşir. Birden çok gün ve saatte yarış düzenlendiği zamanlarsa, yine hafta içi akşam yarışları ile hafta sonu yarışlarına rağbet gösterilir. Gazi Koşusu gibi büyük organizasyonlar ise tatil günlerine denk getirilir. İkinci olarak, yarışların kadim oyun alanları hipodromlardır. Daha sonra bu oyun alanlarına ganyan bayileri, kahvehaneler ve günümüzde internet bağlantısı bulunan cihazlar da dâhil olur. Hangisi olursa olsun, oyunun sınırları belli bir icra alanı vardır. Oyuncu, oyuna katılmak için o sınırlardan içeri girmek zorundadır. Tıpkı oyunun zaman sınırları gibi. Her oyunun süresi, yeni bir gün doğduğunda başlar, bahisler kapanıp atlar koşmaya başladığında sona erer. Bu süre, kimi için bilet gişesinin başında, kimi için televizyonun karşısında, kimi için elinde yarış bültenini incelediği süre kadardır. Önemli olan, oyun başlamadan içeri girmek, oyun boyunca dışarıda kalmamaktır. Üçüncü

1 Huizinga, Johan, *Homo Ludens - Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*, çev. M. Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, 3. baskı, s. 50.

sırada, yarışların ve bahislerin, oyuncular için önceden ilan edilen kuralları ve bazı uyarıları gelir. Kuponların doğru işaretlenmesi, hipodromlarda bazı alanlara girilmemesi, 18 yaşından küçüklerin oynayamaması veya oyunbozanlığa izin verilmemesi gibi. Nitekim sadece yarışların değil, her oyunun temel direğinin adalet olduğuna inanılır. Tüm iskambil kâğıtlarının kapalı şekilde dağıtılması ya da atların yarışa aynı çizgiden başlamaları gibi. Dördüncü olarak, hiç kimse herhangi bir zorlamayla bahis oynamaz, hipodroma gitmez, atları seyretmez. Dolayısıyla, at yarışları ve bahisler ancak gönüllü katılıma açık bir oyundur. Elbette vakti geldiğinde, masadan kalkmayı da bilmek gerekir. Zira kimse oyuna zorla katılmadığı gibi, bazen gidişat istediği yönde değilse, ölçüyü kaçırma olasılığı da vardır. Böyle durumlarda, başlangıçtaki çocuksu heyecan, yerini içinden çıkılamayan bir hırsa, hatta bağımlılığa kadar götürebilir. Bu, oyunun tehlikeli yanındır.

Son olarak, belki de at yarışı bahislerine hem bir oyun kimliği veren hem de onu diğer şans oyunlarından ayıran en önemli özelliği, oyuncularına paranın ötesinde sağladığı deneyimler ve kazanımlardır. Zira çalışmanın genelinde sık sık değinileceği gibi, at yarışları bir “muhabbet oyunudur.” Piyango bileti çekmeye, gelişigüzel lotarya rakamları karalamaya, başıboş dönen topları veya zarları beklemeye benzemez. Başarıya ulaşmak ve kazanmak için çalışmak, takip etmek, bir dizi analiz ve hesap kitap yapmak, kısacası emek harcamak gerekir. Karşılığında ise, oyuncu büyük veya küçük bir ikramiyenin ötesinde, onca atın arasında birinci geleni doğru tahmin etmenin hazzını, gururunu, aynı dili konuştuğu onca oyuncunun arasında elde eder. Bu nedenle bu oyun, yalnızken değil, kalabalık içinde oynandığında anlamlıdır. Kısacası at yarışı, “köşeyi döndürecek” büyük bir ikramiyenin değil, bilgi ve deneyim sayesinde şansın alt edilmeye çalışıldığı bir oyundur. Becerinin, kör talihe karşı galibiyetinin bir arayışıdır. Huizinga'nın oyun tanımındaki bu son özellik, bu çalışmaya ilham veren diğer bir sosyal bilimcinin oyunlar arasında yaptığı sınıflandırmaya da katkı sunmuştur.

Fransız sosyal bilimci Roger Caillois, 1958'de yayınlanan *Les Jeux et les Hommes (Oyunlar ve İnsanlar)* adlı eserinde, Huizinga'nın oyun tanımını desteklemekle birlikte, oyunları türlerine göre sınıflandırarak Hollandalı tarihçinin çalışmasını bir adım ileriye taşır. Caillois'ya göre, Huizinga oyun analizini bedensel ve zihinsel beceriye dayalı yarışmalar üzerine kurmuştur. Halbuki oyun, bir atletizm yarışıyla ya da satranç oyunuyla sınırlı değildir. Dahası, saklambacı, pandomimi, tavlayı ya da horoz dövüşünü aynı yöntemle incelemek yeterli ve doğru olmaz. Bu nedenle Caillois, oyunları dört kategoriye ayırır: bilgi ve beceriye dayalı oyunlar (*agon*), şans oyunlarını (*aléa*), taklit oyunları (*mimicry*), adrenalini yükselten ve oyuncuyu transa

geçiren oyunlar (*illinx*).² Bu sınıflandırma, yaygın görüşe göre şans oyunları kategorisinde değerlendirilen at yarışları açısından önemlidir. Zira at yarışı ve bahisleri, piyango ve lotarya gibi oyuncunun edilgen şekilde kaderin yüzüne gülmesini beklediği bir oyun değildir. Piste çıkan atlar, bir küre içinde dönen türdeş toplar değil, üstlerindeki jokeyleriyle birlikte özgün birer canlı varlıktır. Her birinin farklı niteliği olabildiği gibi, gündün güne değişen motivasyonu, psikolojisi, beden sağlığı, hatta keyfi ya da sıkıntısı vardır. Bahis oyuncusu, kazanacak atı doğru tahmin edebilmek için tüm bu dinamikleri ve çok daha fazlasını hesaba katmak, araştırmak, incelemek, kendi bilgi ve deneyimini işin içine katmak zorundadır. Dolayısıyla, at yarışı sadece bir talih oyunu değil, bilgi ve deneyimin şansla bileşkesidir. Ne zar atmaya benzer, ne de rulet çevirmeye. Bu nedenle, *aléa* ile *agonun* bir araya geldiği bir tür iş birliğidir. Birçok şans oyununa kıyasla daha keyifli, derinlikli, cezbedici, elbette bir o kadar da risklidir. Her oyunun temelinde bir belirsizlik vardır ve oyuncunun amacı, o belirsizliği alt etmektir. At yarışına, ancak bunca dinamik içinde kaybolmayı seven, türlü verileri analiz etmekten keyif alan, hem pistteki diğer atları hem de kendi şansını alt etmeyi hedefleyen insan oynar. İşte bu çalışma, Cumhuriyet toplumunun dört kuşağa yayılan bu oyuncularını araştırmayı ve oyunu onların gözünden incelemeyi hedeflemiştir.

At yarışları, Türkiye Cumhuriyeti'ne Osmanlılardan kalan bir kültür mirasıdır. Osmanlı toplumu, Britanya'da filizlenen yetiştiricilik ve yarışçılık uygulamalarıyla, imparatorluğun Batılılaşma sürecinin derinleştiği 19. yüzyıl ortalarında İzmir'de tanışır. Yarım asırdan uzun bir süre boyunca, bölgede yaşayan Levantenler ve yabancı görevlilerin öncülüğünde, kısmen de Müslüman tebaanın katılımıyla, yarışlar Buca ve çevresindeki yerleşimlerde periyodik bir etkinliğe dönüşürken, zaman zaman başkentteki Kâğıthane Çayırı'nda da saltanatın himayesi altında düzenlenir. Levantenlerin bir spor ve eğlence ögesi olarak getirdikleri bu oyunu, ordusunu modernize etme uğraşındaki Osmanlı, eldeki atların niteliğini geliştirmeyi hedefleyen bir talim olarak görür. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bireysel girişimler ve devlet yatırımlarıyla gitgide daha kurumsal bir kimlik edinen yarışlar, II. Meşrutiyet döneminde artık büyük ölçüde Dersaadet'te koşular. On Yıllık Savaş dönemi boyunca, cepheye gönderilecek atlar, askerî bir oyun havasında başta Veliefendi Çayırı olmak üzere, ülkenin belli başlı kentlerinde subayların ve ahalinin katıldığı yarışlarda boy gösterirler. Ne var ki, bu yıllarda herhangi resmî bir bahis sisteminden söz edilemeyeceği gibi, cepheye giden atlardan geriye dönen de pek olmaz. Yine de İzmir'de, İstanbul'da, Samsun'da, Manisa'da ve Urfa'daki bu ilk girişimlerin, toplumu "modern" yarışlarla tanışma konusun-

2 Caillois, Roger, *Les Jeux et les Hommes*, Editions Gallimard, Paris, 1958, s. 47-52.

da ilk tohumları attığı aşikârdır. Cumhuriyet'in ilanı ise atlara ve yarışlara ayrı bir önemin atfedildiği yeni bir dönemi başlatır. Yeni rejimle birlikte, at yarışları hızlı bir gelişim göstererek günümüze kadar ulaşan büyük bir sektöre, yaklaşık yüzyıldır aralıksız şekilde devam eden çok boyutlu bir oyuna, kuşaktan kuşağa aktarılan ve yaşayan bir kültür ögesine dönüşür.

Bu çalışma, bir yetişkin oyunu olarak nitelendirdiği at yarışları ve müşterek bahislerin Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki gelişim sürecini, onu oynayan ve oynatan insanları merkezine alarak beş ana dönemde inceler. Bu dönemlemede belirleyici olan kilometre taşları, Türkiye'de tarihyazımında sıkça başvurulan makro siyasal ve ekonomik değişimler değil, toplumun bu oyuna gösterdiği ilgide, yüklediği anlamlarda, beklentilerinde, kazandıklarında ve kaybettiklerinde, kısacası oyun oynama kültüründe yaşadığı temel dönüşümlerdir. Söz konusu dönemler, atçılığın yeniden inşa yılları (1920-1926); yarışların tarımsal kalkınma ve toplumsal modernleşmeye aracılık ettiği yıllar (1926-1948); bireysel yetiştiricilerin oyunun yönetimini devletten devralıp, oyunun altyapısını ve kapsamını geliştirme süreci (1948-1968); altılı ganyanın yürürlüğe girip oyun kültüründe köklü dönüşümleri başlattığı dönem (1968-1992) ve oyunun televizyonda naklen yayımlanmaya başlayarak etki alanının genişlediği, oyun kültürünün yeni dönüşümler geçirdiği ve günümüze kadar ulaşan son dönemdir (1992-).

Başta TJK arşivi olmak üzere, atçılıkla ilgili birçok arşivden ve süreli yayınlardan toplanan belgeler, sözlü tarih görüşmelerinde aktarılan anılar ve deneyimler ile araştırmacının hipodromlar ve ganyan bayilerinde yaptığı katımlı gözlemin bulguları, çalışmanın temel veri kaynaklarını oluşturur.

BATILI TATLAR, ASKERİ İHTİYAÇLAR: OSMANLILARIN İLK YARIŞ VE BAHİS DENEYİMLERİ

Düğün, sünnet, bayram, baharın gelişi gibi kutlama ve şölenlerin bir parçası olarak at yarışı düzenlemek, Osmanlılarda eski ve yaygın bir gelenektir. İmparatorluk topraklarında Batılı anlamda bilinen ilk düzenli yarışların tarihi ise 19. yüzyıl ortalarına, İzmir'e uzanır. Yarışlara geçmeden önce, Osmanlı atçılık kurumlarından kısaca söz ederek başlayalım.

Osmanlıların topraklarını genişletmelerinde atlı kültürün güçlü etkisi tartışılmaz. Öte yandan sivil hayatta da ulaşım, taşımacılık ve haberleşme gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında atlı kültürün rolü büyüktür. Askeri alanda kapıkulu süvarileri savaşta ve barışta doğrudan hükümdara bağlı nüfuzlu bir birlik olmuş, tımarlı sipahiler ise ordudaki görevlerinin yanında, bakmakla yükümlü oldukları topraklarda at yetiştirerek Osmanlı'da atçılığın gelişiminde önemli rol oynamışlardır. 18. yüzyıl sonuna kadar yetiştiriciliği ayakta tutan diğer kurum, ebat ve türlerine göre ülkenin dört bir yanına yayılan ve her türde hayvancılığın yürütüldüğü çiftliklerdir. Saraya ait küçük ve büyükbaş hayvanlar ise İstabl-ı Âmire adlı, saray içinde veya çevresinde inşa edilmiş büyük ahırlarda yetiştirilir. Topkapı Sarayı Ahırları, Kadırga Limanı Ahırları, Dolmabahçe Sarayı Ahırları gibi İstanbul'da kurulmuş olan bu ahırlara, Edirne ve Yanbolu'da da rastlanır. Zaten Ahırkapı semtine ismini veren de, buradaki Şadırvan Ahırları'dır. Hanedan üyeleri ve yüksek subaylar için yetiştirilen bu atların, asırlardır gezinti ve idman alanları Kâğıthane, Alibeyköy, Büyükdere, Göksu, Paşabahçe ve Veliefendi gibi geniş çayırlar olmuştur.

III. Selim ve II. Mahmud'un reformlarıyla kapıkulu ve tımarlı sipahi örgütleri tasfiye edilip yerlerine 1815'te Çiftlikat-ı Hümayun idaresi kurulur.

İlk hara Eskişehir Çifteler’de inşa edilir ve ordu için “modern” yetiştiricilik denemelerine başlanır. Malatya’da Sultansuyu, Adana’da Çukurova ve Bağdat’ta Veziriye haraları Çifteler’i takip eder. Bu yeni örgütlenmeler ve uygulanan yöntemlerle devlet, ordu atlarının niteliklerini geliştirmenin yanında, ülkedeki Arap atı yetiştiriciliğini aşiretlerin ve nüfuzlu ailelerin tekelinden kurtarmayı da hedeflemiştir.

Yetiştiricilikte böylesi reformlar yapılırken, 19. yüzyıl başında ülkede hâlâ örgütlü bir yarışçılık söz konusu değildir. Hanedanla ilgili bir kutlama haricinde, mahalli düzeyde tertip edilen yarışlarla ancak yüzyılın ikinci yarısında karşılaşılabilir. Bu yarışlar, bazen yerel halkın girişimiyle bazen de sultanın himayesinde düzenlenmiş fakat periyodik bir etkinliğe dönüşmemiştir. Manisa’da, Samsun’da, Eskişehir’de, başkentte ise Kâğıthane Çayırı’ndaki bu ilk denemeler, gerek organizasyon gerekse de ilgi ve katılım bakımından henüz Avrupa’daki örneklerden uzaktır. Biri hariç: İmparatorluk topraklarında Batı tarzında ilk kurallı ve programlı yarışları düzenleyen, 1850’lerde Osmanlı toplumunu at yarışlarıyla tanıştıran Buca ve çevresinde meskûn Levantenlerin uygulamaları.

İzmir ve çevresindeki ilk düzenli yarışlar

19. yüzyılda Britanya’nın “üzerinde güneş batmayan topraklarına” hızla yayılan profesyonel yetiştiricilik ve yarışçılığın, Osmanlı İmparatorluğu’nda Buca’da hayat bulması tesadüf değil. Zira İzmir, imparatorluğun Batı dünyasına açılan kapısı, aynı zamanda pek çok Levanten tüccar ve Avrupalı görevlinin de yaşadığı bir bölgenin merkezidir. 19. yüzyılın ortaları itibariyle Doğu Akdeniz’in bu önemli kentinde yeni ulaşım ağları örülmekte, tramvaylar çalışmakta, modern eğitim kurumları açılmakta, sanayi tesisleri yükselmektedir. Buca ise, kent merkezine yakın konumu ve doğal kaynaklarının elverişliliği sayesinde Levantenlerin tercih ettiği sakin ve huzurlu yerleşim bölgelerinden biridir. Meyve bahçeleri, üzüm bağları, ormanlık alanları ve su kaynaklarıyla doludur. İngiliz, Fransız ve İtalyan kökenli aileler, anayurtlarında edindikleri kültür öğelerini yaşatmayı sürdürmüş; Buca’da kendi konaklarını, kiliselerini, eğitim kurumlarını ve ortak yaşam alanlarını inşa etmişlerdir.

Yabancıların, özellikle de konsolos ve tüccarların Buca’daki yazlık köşkerlerinin tarihi 18. yüzyıla uzansa da, topluluk bölgeye yoğun olarak 19. yüzyılda yerleşir. Bu dönem itibariyle Buca, artık sadece bir mesire ya da sayfiye bölgesi olmanın ötesine geçen, özellikle bahar ve yaz aylarında pek çok santsal, kültürel ve sportif etkinliğe ev sahipliği yapan, hatta bu amaçla bazı konaklama tesislerinin bile açıldığı popüler bir yere dönüşür. Bu etkinlikle-

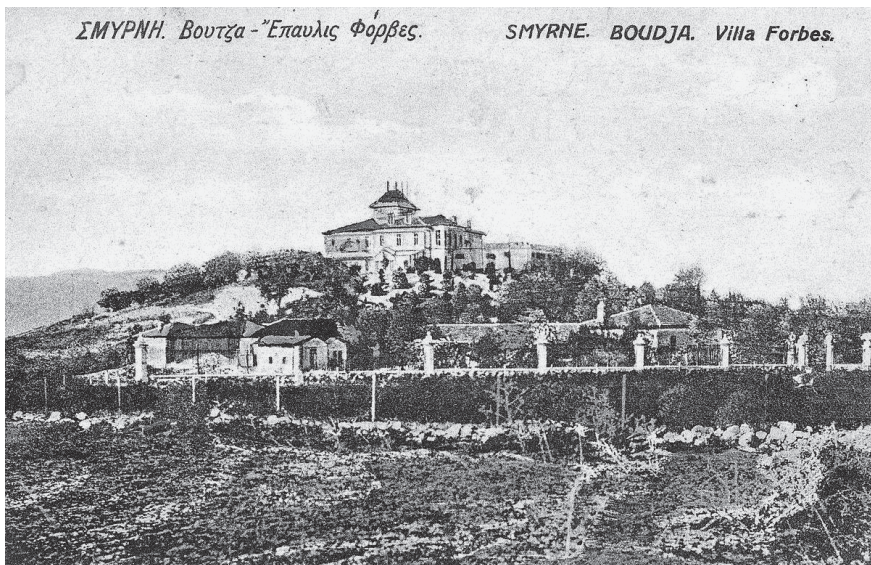
19. yüzyılda İzmir rıhtımını gösteren bir kartpostal.

ri düzenleyenlerse, bölgeye yerleşen Avrupalı soylu ailelerin üyeleridir. Seyyahların notları ve 19. yüzyıl kartpostallarında görünen malikâne fotoğrafları, Levantenlerin servetleri, eğitim ve kültür düzeyleri, zevk ve estetik anlayışları hakkında fikir edinmek için yeterli belgelerdir. Kolonyal üslupta yüksek duvarlarla çevrilmiş ve hayli ihtişamlı görünen bu köşk ve malikânelerin sadece birkaçı bugün kullanılmaya devam ediyor. Bir kısmı ayakta olsa da işlevsiz, büyük bölümü ise yıkılmış halde. Levanten ailelerin kültürel ve sanatsal birikimlerini günümüze taşıyan belki de en çarpıcı örnekse, görkemli All Saint Church Kilisesi ile bugün hâlâ bahçesinde yatan ve her biri adeta birer heykeltıraş eseri olan mezar taşlarıdır.

Buca'nın hem iktisadi hem de sosyal-kültürel açıdan daha da canlanmasını sağlayan bir etken daha var: ilk programlı yarışların koşulduğu 1856'da yapımına başlanan ve imparatorluğun Anadolu topraklarındaki ilk demiryolu hattı olan "İzmir-Aydın Demiryolu Projesi." Batılı tüccarlar Avrupa menşeli mallarını Anadolu'nun iç bölgelerine ulaştırmak, ihtiyaç duydukları ucuz hammaddeleri ise içeriden limanlara taşıyabilmek için bu yüzyıl içinde demiryolu inşaatlarına ağırlık verirler. Günden güne dışarıya daha bağımlı hâle gelen Osmanlılar ise, bilhassa İngilizlere önemli ticari imtiyazlar tanır. Örneğin 1838'de imzalanan Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'yla İngiliz tüccarlar için bütün iç gümrük ve tekeller aşamalı olarak kaldırılır. Böylece 1827-1850 arasında Osmanlıların İngiltere'den ithalat miktarı % 400'den fazla ar-

Rees Ailesi Köşkü,
Buca.

Forbes Ailesi Köşkü, Buca.

tar. Bu ortamda, *Imperial Ottoman Smyrna-Aidin Railway Company* (ORC) adlı şirket, tarım ürünleri ve madenleriyle zengin Aydın'ı İzmir limanına bağlamak için, 1856'da İzmir-Aydın demiryolu inşaatının temellerini atar. Demiryolunun kısa vadedeki kazanımı, Menderes ovalarındaki zenginlikleri İzmir limanı üzerinden kolayca Avrupa'ya ulaştırmak olsa da, uzun vadedeki amaç bu hatların Asya ülkelerine kadar uzatılarak tüm bölgenin denetim altına alınmasıdır. Ana kalkış noktası Punta (Alsancak) olarak belirlenen İzmir-Aydın hattı üzerinde açılan ilk istasyonlardan biri ise, bu tarihten itibaren yaklaşık bir buçuk asır boyunca at yarışlarına ev sahipliği yapacak olan Buca'dır. Buca'ya ve Paradiso'ya (Şirinyer) düzenli seferler 1866 itibariyle başlar.

Buca'nın demiryoluyla merkeze ve diğer yerleşimlere bağlanması kent nüfusunu ve ticari faaliyetleri de arttırır. Hatta Aydın'a kadar uzanan hat üstündeki diğer yerleşimlere göre, Buca ve Seydiköy'ün bu banliyö treninden en çok istifade eden iki yerleşim olduğunu söylemek yanlış olmaz. İzmir'in 1900'de hazırlanan kent rehberine göre, Punta istasyonundan Buca ve Seydiköy yönüne günde 8 ya da 9 tren kalkar, bunların çoğundan Buca yolcuları yararlanır. Öyle ki, Buca ve Seydiköy trenini kullananlar için, bir de bunu İzmir'in kent içi tramvayına bağlayan yıllık abonman kartları bile çıkarılmıştır. Demek ki yaklaşık 35 yılda Buca halkı demiryolu sayesinde dış dünyayla daha sıkı bir temas içine girmiş, buna paralel olarak Buca'daki gündelik hayat da hızla zenginleşmiş ve sosyal-kültürel faaliyetler daha da canlanmıştır. Yine de, demiryolu öncesinde de Buca'nın, 18. yüzyıldan beri burada yaşayan Rumlar, Yahudiler ve Levantenler sayesinde görece gelişmiş bir kültürel zenginliğe sahip olduğunu unutmamak lazım.

Levantenler, 19. yüzyıl boyunca Bournabat (Bornova), Buca, Seydiköy gibi bölgelerde inşa ettikleri köşk, konak ve malikâneleriyle buraların mimari çehresini değiştirirken, spor sahaları, lokalleri ve kulüpleriyle sosyal-kültürel bir dönüşüme de öncülük etmişlerdir. Hatta ne denli nüfuzlu oldukları, 1863'te kente gelen Sultan Abdülaziz'in Levanten ailelerin mülklerinde misafir edilmesinden ve iki yıl sonra Buca Protestan Anglikan Kilisesi'nin padişahın fermanıyla yenilenmesinden anlaşılabilir. Ticaretle uğraşan ve hatırı sayılır mal varlığına sahip olanların dışında, orta sınıfa temsil eden Levantenler daha çok avukatlık, hekimlik, eczacılık, fırıncılık, otelcilik, lokantacılık, terzi gibi işlerle meşgul olmuşlardır. Bu uğraşlar, gündelik hayatta yöre halkıyla daha yakın ilişkiler kurmayı ve içinde Batılı tüketim kalıplarıyla oyun ve eğlence kültürünün de önemli yeri olan kendi dünyalarını komşularına aktarmaları için uygun ortamı yaratmıştır. Levantenler, bölgede sosyal hayatı canlandırmanın yanında, geleneklerini ve ritüellerini yaşatabilmek için kurumsallaşmaya da önem vermişlerdir. Açtıkları lokanta, gazino,

Levantenlerin İzmir'deki meşhur kulüplerinden Sporting Club.

bar gibi işletmelerde ve kendi mülklerinde düzenledikleri danslı-müzikli etkinliklerde sık sık bir araya gelmiş, inşa ettikleri *Apollo* adlı açık hava tiyatrosunda pek çok oyunun kalabalık izleyicilerle buluşmasını sağlamışlardır. Levantenlerin büyük önem verdikleri meşgalelerden biri de spordur. Daha 20. yüzyıla gelinmeden, kurdukları irili ufaklı birçok spor kulübü İzmir genelinde boy göstermeye ve kendi aralarında turnuvalar düzenlemeye başlamıştır. Futbol, tenis, basketbol, bisiklet ve golfle ilgilenen Levantenler, at yarışlarının organizasyonu için de bir kulüp kurmuş, uygulanması içinse Buca Hipodromu'nu inşa etmişlerdir. Bu etkinlikleri uzunca bir süre sadece kendi topluluklarına yönelik olarak düzenlerler.

Kültür, sanat, eğlence ve spor etkinliklerinin revaçta olduğu bu ortamda, Osmanlı topraklarındaki ilk düzenli yarışlar 1856 yılının 23 Eylül günü Paradiso'da koşulur. Bu tarih, aynı zamanda ORC'nin İzmir-Aydın demiryolu inşa imtiyazını resmen aldığı ve ilk kazmanın vurulduğu gündür.¹ Organizasyonunda Levantenlerin, Avrupalı diplomatların ve gayrimüslim ahalinin başrolde olduğu bu ilk yarışlar, devletten alınan imtiyazın kutlama törenlerinin bir parçası olarak başlamıştır. Yüzyılın son çeyreğine kadar, yalnızca bu çevrelerin katıldığı ve atlarını koşturduğu, adeta cemaat içi bir etkinlik olarak sürüp gidecektir. Nitekim organizasyonun o dönem yegâne Türk üyesi

1 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları (TCDD) da kuruluş tarihi olarak 23 Eylül 1856'yı esas almıştır.

olan Evliyazade Refik Bey'in oğlu Sedat Evliyazade de, anılarında İzmir'deki yarış ortamını şöyle aktarır:

O zamanlar koşulara iştirak eden atların sahipleri tamamen ecnebi idi. Ve ekseriyeti de İngilizler teşkil ederdi. At sahiplerinden başka antrenör, cokey ve seyisler de İngiliz veya Rum'du. Biz Türkler yarışlara ancak seyirci olarak iştirak ederdik. (...) İzmir at yarışlarının önemli bir hususiyeti de bu koşuların adeta enternasyonal bir görünüm taşımaması idi. Koşuda hangi millete mensup at sahibi kazanırsa o memleketin bayrağı şeref direğine çekilirdi.²

Bu anılar, Tanzimat ve Islahat Fermanları'yla kişilere ve kurumlara verilen imtiyazların, gayrimüslimlerin söz sahibi oldukları bir spor ve eğlence organizasyonunda vücut bulduğunu gösteren bir örnektir. Liman ve demiryolu işletmeciliğinden maden aramaya kadar pek çok alandaki yatırımlarıyla ekonomik açıdan iyice güçlenen Levantenler, yarışlar sayesinde atlarla süregelen yakın ilişkilerini yeni yurtlarında da yaşatmayı başarmışlardır. Bölge tarihi üzerine pek çok çalışması bulunan Rauf Beyru, Levantenlerin atlı etkinliklere hayli düşkün olduklarını aktarır:

Bornova iskelesi yanındaki düzlük alan, özellikle atlarıyla yarış yapmayı ya da hız gösterisini seven gençlerin rağbet ettikleri bir yer olmuştur. Bunun yanı sıra, Bornova, Buca, Kokluca gibi yakın köy yerleşmeleri, atla gidilen ve atlı gezintilerin yapıldığı yerler olarak bilinmektedir. Bunların, bazen onar, yirmişer kişilik gruplar hâlinde, özel kulüp giysileriyle yapılan gezilerin, İzmir'in yabancı ve Levanten üst sosyal tabakalarının gözde eğlenceleri arasında olduğu çeşitli gezi notlarında belirtilmiştir.³

Öyleyse yarışların içeriğine geçmeden önce, atçılık tutkunu bu Levantenlerden bazılarını biraz daha yakından tanımaya çalışalım.

1850'ler itibariyle bir düzene girmeye başlayan yarışlarla ilgili kayıtlarda, İzmir'de mukim veya süreli görevler için bu kente gelmiş bazı kişilerin isimleri sıklıkla anılır. Yarış organizasyonuna öncülük edenler arasında Buca ve Bornova'da yaşayan Paterson, Whittall, Rees, Allioti, Forbes ve Giraud ailelerinden üyelerin isimleri geçer. İsmi anılan tek Türk üye ise Evliyazade Refik Bey'dir. At tutkunu bu girişimciler, bu oyunu daha kurumsal ve sürdürülebilir kılmak amacıyla *Smyrna Races Club* (SRC) aldı bir de kulüp kurarlar. Ancak kulübün hangi tarihte kurulduğuna dair kesin bilgilere ulaşılamamıştır. Bazı kaynaklar, SRC'nin kuruluşunu ilk yarışların koşulduğu 1856'ya

2 *Derbi*, yıl 4, sayı 156, 07.07.1949, s. 3.

3 Rauf Beyru, "Ondokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Kent İçi ve Kent Çevresi Ulaşımı ve Trafik Düzeni", *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri*, haz. Tuncer Baykara, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s. 17.